

Türkiye’de yeni kapitalizm

Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası,
Ayşe Buğra, Osman Savaşkan,
İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, 296 sayfa

Mustafa Kemal Coşkun

Dünyada ve Türkiye’de kapitalizmin yeni bir biçime büründüğü, özellikle 1980 sonrası Batı ülkelerinde Keynesçi talep yönetimi ve refah devleti uygulamalarının, emperyalizme bağımlı çevre ülkelerde ulusal kalkınmacılık politikalarının ortadan kalktığı, bunun yerine dünya ekonomisiyle bütünleşmiş piyasa güdümlü bir ekonomik politikanın geliştiği bilinmektedir. Elbette ki sermaye birikiminin selameti açısından bütün bunlar olurken, bu süreçte işçi ve emekçi sınıflarına düşen de güvencesiz ve esnek çalışma, sendikasızlaşma ve giderek daha fazla yoksullaşma olmuştur. Buğra ve Savaşkan’ın çalışması, yukarıda anılan süreci “iş dünyası” açısından inceliyor; ekonomik, siyasal ve ideolojik/kültürel açılardan bu değişimin iş dünyasına nasıl yansıdığını ampirik kanıtlarla göstermeye çalışıyor.

Buğra ve Savaşkan bu çalışmalarında, Türkiye’nin son otuz yılında yükselmeye başlayan ve MÜSİAD, ASKON, TUSKON gibi işadamları dernek-

leri çatısı altında örgütlenmiş olan muhafazakâr burjuvazinin devletle olan ilişkilerini, özellikle bu dönemde iktidarda olan muhafazakâr hükümetlerin yükselişindeki rolünü açıklamaya çalışıyor. Bu çerçevede Türkiye’de daha önceki dönemlerde daha avantajlı bir konumda ve büyük ölçüde TÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş olan seküler burjuvazi olarak nitelendirebileceğimiz girişimci ve işadamları kesiminin bu yeni süreçteki konumunu ve devletle olan ilişkisini de ortaya koymaya çalışıyorlar.

Bu çerçevede çalışmalarında öncelikle Osmanlı’nın son döneminden itibaren devlet ve işadamları arasındaki ilişkileri incelemeye yöneliyorlar. Yazarlara göre 19. yüzyılda Osmanlı-Türk ekonomisi yerli bir burjuvazinin gelişiminden uzaktı ve Osmanlı’nın son döneminde yükselen burjuvazi imparatorluk ekonomisinin dünya kapitalizmine eklenme sürecinde ortaya çıkan gayrimüslim burjuvaziydi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Fırkası yöneticileri çoğunlukla Rum ve Ermeni unsurlar arasında yükselen gayrimüslim burjuvaziye karşı Müslüman unsurlar arasından yeni bir burjuvazi yaratmaya çabalıyordu. Üstelik cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Müslüman burjuvazi yaratma politikaları devam etmiştir. Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı’na kadar devlet desteği ile kurulan büyük şirketlerin sahiplerinin birçoğu ya “küçük tüccar”lardan ya da “kamu görevlileri”nden oluşmaktaydı. Yazarlara göre bu yeni burjuvazi, gelişimini büyük ölçüde devlete borçludur. Devlet bu yeni iş adamlarını sadece sermaye olarak desteklememiş, aynı zamanda ekonomik olarak da avantajlı olmalarını sağlayacak olanakları yaratmıştır. Diğer taraftan 1950 yılına kadar devlet ve iş dünyası arasındaki ilişkiler, işadamlarını sınırlayıcı nitelikte birtakım patronaj ilişkileri içerisinde yürüyordu (s. 35). Demokrat Parti iktidarıyla iş dünyası kısmi bir serbestiyet kazanmışsa da, devlet-işadamları ilişkisini belirleyen yine bu patronaj ilişkisi olmuştur.

Yazarlara göre ancak 1960 ihtilalinden sonra devlet ve işadamları arasındaki ilişkilerin niteliği değişmeye başladı. Zira bu dönemde özel sektör gelişti ve güçlendi, böylece devlet ile ilişkilerinde daha bağımsız davranabilme yeteneği kazandı. 1971’de TÜSİAD’ın kurulmasıyla da ülkenin kalkınma stratejilerine yön vermeye yönelik politikalar üreten ekonomik kuruluşlar haline geldiler.

Yazarların bütün bunlara işaret ederken vurgulamak istedikleri esas olarak şu nokta: 1960’lı yıllara kadar devletin ekonomi politikaları, önce yerli bir burjuvazi yaratmak, sonra bu burjuvaziyi geliştirmek yönünde olmuştur. Türkiye’de büyük sermaye bu politikalarla ortaya çıkmıştır ve devletin buradaki rolü nedeniyle işadamları ile ilişkisi her zaman patronaj ilişkileri

biçiminde olmuştur. 1960 sonrası ekonomik olarak gelişmiş bir burjuvazinin varlığı, devletten bağımsız politikalar öneren ve devletle ilişkilerinde görece bağımsızlık kazanan bir işadamları topluluğunun gelişmesine yol açtı.

Ancak özellikle 90’lı yıllarda Refah Partisi’nin yükselişi ve 2002’de AKP’nin iktidara gelişiyle birlikte bu ilişkide değişimler yaşandı. Bu dönemde girişimci kesimlere yönelik devletin izlemiş olduğu politika, cumhuriyetin ilk döneminde devletin yerli burjuvazi yaratma çabalarıyla büyük ölçüde örtüşmekteydi. Ancak yazarlara göre, iktidarı döneminde AKP, TÜSİAD üyesi seküler burjuvaziyle kendi arasına mesafe koyarken kendisine yakın gördüğü girişimcileri, özellikle de Orta Anadolu şehirlerindeki KOBİ’leri destekledi. Yazarların burada vurguladığı nokta, cumhuriyet döneminden beri devletin işadamları ile ilişkisinin bir süreklilik içerdiği ve devletin ekonomi politikalarında bugün de (küreselleşme ve serbest piyasa koşullarında bile) etkili olduğu, ancak desteklenen burjuva fraksiyonlarının farklılaştığıdır. Bu durum ise her iki burjuva fraksiyonu arasında birtakım çatışma ve çelişkilerin varlığını göstermektedir.

Buğra ve Savaşkan’ın çalışmasının bize göre en önemli sonucu, AKP iktidarıyla birlikte daha fazla görünür olan ve özellikle de son dönemde yoğunlaşan çatışmaların burjuvazinin bir iç savaşı olduğunu ampirik kanıtlarla göstermesi. *Devrimci Marksizm* okurları, 2003’den beri sermayenin İslamcı ve Batıcı olmak üzere iki farklı kanadı arasında ekonomik, politik ve ideolojik/kültürel alanlarda gerçekleşen bir savaşın varlığının vurgulandığını bilirler. Buğra ve Savaşkan’ın yaptığı, en azından *Devrimci Marksizm* okurları açısından, bilinenin verilerle kanıtlanmasından başka bir şey değil. Yazarlar bu çatışmaya ilişkin şunları söylüyor:

Türkiye iş dünyasının dönüşümünde dinin oynadığı rol, bu kitapta bir sınıf içi çatışma bağlamına oturtuluyor. İşadamları topluluğu içindeki yarılmalar, her şeyden önce, 1980 öncesinde ortaya çıkıp güçlenen eski girişimcilerle daha sonra ortaya çıkan ve AKP iktidarıyla olan ayrıcalıklı ilişkilerden faydalanmaya devam eden yeni girişimciler arasında kendini gösteriyor. Burada dini kimliğin, aynı sınıf içindeki farklı aktörler arasındaki ittifak ve çatışmaların tanımlanışını şekillendiren bir unsur olarak ortaya çıktığını görüyoruz (s. 47).

Buğra ve Savaşkan’ın çalışmalarında yanıtlamaya çalıştıkları birkaç temel soru var. Bunlardan birincisi, liberal bir ekonomiye ve küresel sisteme dahil olmuş olan Türkiye’de devlet ile piyasa arasındaki ilişkilerin ne derecede değiştiğine -ya da eskiyle aynı kaldığına- yönelik. Yazarlar çalışma boyunca bu soruya verdikleri yanıtta klasik liberal görüşün devletin küçüldü-

ğüne -ya da küçülmesi gerektiğine- yönelik algısının çok doğru olmadığını gösteriyor. Doğal tekellerin özelleştirilmesi ve sosyal hizmetlerin ticarileştirilmesi, yazarlara göre ve özellikle Türkiye örneğinde, devletin mutlaka geri çekilmesini gerektirmeden özel şirketlere yeni piyasa fırsatları sunmasıyla sonuçlanmaktadır. Hatta *The Economist* dergisinde yayınlanmış bir raporda geçen bir cümleyle bunu örneklendiriyorlar: “Piyasanın görünmez elinin yerini, gayet görünür ve çoğunlukla otoriter devletin eli alıyor” (s. 244). Dolayısıyla devlet, sadece piyasayı oluşturmakla kalmamakta, aynı zamanda piyasa aktörleri de sermaye birikimi ve iş olanakları yaratma süreçleri üzerinden siyaseten desteklenmektedir. Böylece yazarlar, küresel kapitalizm ve neoliberal ekonomi politikalarıyla birlikte devletin giderek küçüldüğü ve güçsüzleştiği, böylece de sivil topluma ve ekonomiye daha az müdahale eden devletin varlığının demokrasiyi geliştiren bir etken olduğu iddialarının bir safсата olduğunu göstermekle kalmıyor, böyle giderse daha otoriter¹ yönetimlerle karşı karşıya kalacağımızı da gösteriyor. Dolayısıyla “yeni kapitalizm”, liberallerin iddia ettikleri gibi devletin piyasadan elini çekmesine olanak tanımamakta; devlet, sermayenin çıkarlarına göre piyasada etkin olabilmektedir.

Buğra ve Savaşkan’ın yanıtlamaya çalıştığı diğer bir soru, iş dünyası içinde, yazarların söylemekten çekindikleri terimlerle söylersek burjuvazinin farklı fraksiyonları arasında ne tür çıkar farklılıkları ortaya çıktığı ve güç dengelerinde ne tür değişiklikler yaşandığı üzerinedir. Bu soruya verdikleri yanıtlar, çalışmanın can alıcı noktasını oluşturuyor, zira yukarıda açıklamaya çalıştığımız sınıf içi çatışmanın örneklerini bu soruya verdikleri yanıtta sergiliyorlar. Yazarlar çok doğru bir biçimde öncelikle bu çatışmanın kaynaklarını burjuvazinin eski unsurları (TÜSİAD) ve yeni zenginleşen işadamları (MÜSİAD) arasındaki ekonomik çıkar farklarında arıyorlar. Ancak yazarlara göre burada devletin rolünü unutmamak gerekiyor. Zira hükümetin keyfi müdahalelerinden çıkar sağlayan yeni işadamlarının karşısında kurumsallaşmasını tamamlamış bir burjuvazinin rahatsızlığı dile getiriliyor. Nitekim yazarlara göre, örneğin hukukun üstünlüğü ve bürokrasinin özerkliği gibi ilkeler bile MÜSİAD, ASKON, TUSKON’a çekici gelmiyor ve bu sermaye

¹ Yazarlar otoriter yönetimler olabileceğinden bahsetmekle birlikte bunu daha çok iktidarın MÜSİAD, ASKON gibi örgütlerle ilişkisiyle açıklamaktadır. Yani TÜSİAD, sanki asla otoriter bir yönetimden yana olamazmış gibi bir düşünceye sahipler, en azından ellerindeki verilerle bu sonuçlara ulaşıyorlar. Oysa burjuva sınıfının her fraksiyonu, sermaye birikim sürecinin sürekliliği açısından otoriter, baskıcı hatta diktatörce eğilimli yönetimlere destek verebilir. Bu, Vehbi Koç’un 12 Eylül döneminde Kenan Evren’e mektup yazmasında ve burjuvazinin neredeyse bütün fraksiyonlarının darbenin arkasında olmasıyla zaten kanıtlanmıştır.

örgütleri keyfi siyasi müdahalelerle ayrıcalıklı bir konum elde ediyor. Dolayısıyla ekonomik çıkarlar, çıkar sahiplerinin siyasi ilişkilerdeki konumuna göre belirleniyor ve bu da çatışmanın temel kaynağını oluşturuyor. Kitabın en önemli iddialarından birisi de dinin bu çıkar çatışmalarında nasıl işe yarar biçimde kullanıldığına ilişkin. Zira din, sadece “piyasa aktörleri arasındaki ekonomik ilişkilerde ve bu aktörlerin hükümetle ilişkilerinde güven tesis etmek için kullanılan bir ilişki sermayesi” (s. 47) olarak karşımıza çıkmıyor, aynı zamanda “nüfusun dezavantajlı kesimlerinin küskünlüğünün azaltılmasında ihmal edilemez bir rol oynamakta” (s. 206), bu küresel ekonomide toplumsal rızanın üretilmesinde en önemli ideolojik araç haline geliyor.

Çalışmada yanıtlanmaya çalışılan ve kitabın asıl temelini oluşturan sorulardan üçüncüsü yukarıdaki ile bağlantılı. Yazarlar, siyasal İslam’ın yükselişinin iş dünyasındaki ilişkilerde kendini nasıl gösterdiğini anlamaya çalışıyor. Burada iki noktayı öne çıkarıyorlar: Birincisi, dinin esnek üretim sistemi içerisinde bir güven inşasına, taşeron kullanımı, sipariş paylaşımı ya da girdi tedariki yönünden piyasa ilişkilerinin genişlemesine yaptığı katkı. Bunun tersine ikincisi, hükümetin farklı işadamları karşısında tarafsız bir konumda durmadığı ve imtiyazlı kimi sermaye gruplarının siyasal müdahalelerle sermaye birikimi süreçlerinden faydalandığı fakat bu süreçlerden dışlananların buna karşı bir husumet geliştirdikleri bir ortamda din, ayrıştırıcı bir etki de yapabilir. Bu anlamda din, özellikle MÜSİAD ve benzeri örgütler tarafından devlet ile kendileri arasında bir “ilişki sermayesi” ve kendi üyeleri olan işadamları arasında güven inşa eden bir araç olarak kullanıldı.

Din, bu örgütlerin üyelerini etraflarına toplamaya çalıştıkları toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme modellerinin bir unsuru olarak kendini gösteriyor. Bu örgütlerle, üyeleri arasındaki sektörel, ölçeksel ya da bölgesel farkları aşan bir güven ve dayanışma zemini oluşturma çabası içinde, dini bir ilişki sermayesi (network resource) olarak kullandılar (s. 44).

Bu çerçevede çalışmada yanıtlanmaya çalışılan son soru, böyle bir siyasal iktisat bağlamında kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkiyi nasıl düşünmek gerektiği üzerinde yoğunlaşıyor. Yazarlar, bir ülkenin siyasal rejiminin ne ölçüde hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ya da en genel anlamda demokrasi tarafından tanımlandığının o ülkedeki kapitalizmin türüne bağlı olduğunu vurguluyor. Yazarların burada kapitalizm türlerinden neyi kastetdikleri çok açık olmamakla birlikte (endüstriyel kapitalizm, ticari ve finansal kapitalizm ya da devlet müdahaleci kapitalizm gibi), vurguladıkları nokta sanırım TÜSİAD’ın istediği türden bir ekonomi yönetimi. Zira yazarlara göre

şu anda var olan kapitalist gelişme politikalarından farklı rakip kapitalist gelişme projeleri, ekonominin kurumsal çerçevesi, istihdam rejimi, emek piyasasına ilişkin yasalar, kamusal hayatta dinin yeri gibi konularda farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, onlara göre iş dünyasındaki bazı aktörler (özellikle TÜSİAD) bu rakip gelişme politikasından yanadır ve tam da bu nedenle hukukun üstünlüğü ve demokrasiye daha yakın bir mesafede dururlar (s. 251).

Buğra ve Savaşkan'ın çalışması, burjuvazi içi çatışmayı ortaya koyması ve bu çatışmanın ekonomik, siyasal ve ideolojik/kültürel yönü arasında bağlantılar kurması açısından oldukça önemli. Ne var ki asıl sorun, yazarların bu çatışmayı bir devlet-toplum ikiliğini kullanarak ele almaları. Devlet-toplum ilişkilerini bu tür bir perspektifle ele almak siyaset bilimi literatüründe egemen bir eğilimdir. Bu türden çözümlenelerde devlet ve (sivil) toplumu birbirine karşıt konumlandıran ve devlet ile toplum arasındaki ayrımı vurgulayan yaklaşımlar egemendir. 'Sivil toplumcu' ve 'devlet-merkezci' olarak sınıflandırılabilir bu eğilimler, bu ikiliğin farklı öğelerine (ilki sivil topluma, ikincisi devlete) vurgu yapar, ancak her ikisi de devlet ile sivil toplum arasında dışsal bir ilişki kurar. Dolayısıyla TÜSİAD gibi örgütler devletle çatışma halinde olan sivil toplum örgütleri olarak düşünülür.

Bu tür bir bakışın temel sıkıntısı, liberal "merkez-çevre" ikilemini yeniden üretmesidir. Örneğin Buğra ve Savaşkan'ın kitabında TÜSİAD merkeze yerleştirilmekte, gerek cumhuriyet döneminde gerekse 1960 darbesinde desteklenen tarafı oluşturmaktadır. Buna karşılık 1980 sonrası ve özellikle İslamcı partilerin iktidara gelmeleriyle birlikte Anadolu'nun taşra şehirlerinde yerleşik ve bir anlamda muhafazakâr, çevreyi oluşturan işadamları desteklenmiştir. Yazarlara göre AKP'nin yaptığı, bu muhafazakâr işadamları çevresini desteklemekten ibarettir. Bu işadamları da dini bir ilişki sermayesi olarak kullanmaktadır. Bu çerçevede yazarlar, AKP'nin 2007 seçimlerine değin izlemiş olduğu siyaset ve söylemin geçmişin "milli görüşü" söyleminden farklı olarak liberal, özgürlükçü ve laik yönler içerdiği, ancak 2007 seçimlerinden sonra bu durumun değişmeye başladığı gibi sonuçlara ulaşabiliyorlar. Zaten bu tarihe kadar AKP'ye verilen destek tam da yazarların düşündüğü gibi belli bir aşamaya kadar bu partinin özgürlükçü olduğu yanılmasından kaynaklanmıyor muydu? Zaten kimi sol ve sosyalist aydınların, "yetmez ama evet"çilerin temel hatası da bu değil miydi?

Buğra ve Savaşkan'ın çalışması ortaya koydukları sonuçlar açısından oldukça önemli olmakla birlikte, elde ettikleri verileri Marksist kavramlardan çok liberal kavramlarla yorumlamaları eksik bir takım sonuçlar doğuruyor. Nitekim TÜSİAD, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi savunan bir konu-

ma terfi ettirilirken diğer “işadamları örgütleri” tam tersi bir konuma yerleştiriliyor. Şimdiki çatışma açısından bile geçerli olmayan bu tespitin asıl sorunu bunu özsel bir nitelik olarak düşünmek, sanki her zaman böyle olmuş ve bundan sonra da böyle olacakmış gibi varsaymak, yani tarihsizleştirmektir. Çalışmanın en temel sorunu budur.